

Pieter Jan Dijkman, Rien Fraanje,
Maaïke Kamps & Maarten Neuteboom

GEMEENE GRATIE

*Wat de christendemocratie voor
Nederland kan betekenen*

VANGENNEP | AMSTERDAM

INHOUD

PROLOOG | *Wat de christendemocratie
voor Nederland kan betekenen* | Rien Fraanje 7

I | *Een kleine historie van de christendemocratie*
| Rien Fraanje 15

II | *Christelijk geïnspireerde politiek als hoopvolle
sociale praktijk* | Pieter Jan Dijkman 47

III | *De staatsgemeenschap als een gezamenlijke
verantwoordelijkheid van overheid en samenleving*
| Maarten Neuteboom 69

NOTEN

PROLOOG

Wat de christendemocratie voor Nederland kan betekenen

— Rien Fraanje —

Elk kwartaal geven de burgers van Nederland zich in het Continu Onderzoek Burgerperspectieven van het Sociaal Cultureel Planbureau een niet mis te verstaan signaal af. Op de vraag wat hen het meeste zorgen baart, komen mensen niet in meerderheid met economie, inkomen en werk op de proppen, maar plaatsen zij normen en waarden en hoe we met elkaar samenleven bovenaan hun lijst. In de jaren sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008 hechtten zij slechts één kwartaal meer aan economische thema's. Nederlanders lijken te beseffen dat de oorsprong van de crisis, maar ook van de sindsdien naar buiten gekomen misstanden bij grote wooncorporaties, onderwijsorganisaties en zorginstellingen niet zozeer gevonden moet worden in het falen van zoiets onpersoonlijks als een systeem, maar zijn veroorzaakt door het gebrek aan een moreel kompas. Hoe heeft dat morele tekort kunnen ontstaan?

Een belangrijke oorzaak is de vergaande instrumentalisering van politiek, beleid én samenleving. Economische criteria als effectiviteit en efficiency waren jarenlang de belangrijkste argumenten om voor of tegen iets te zijn. Daarbij zijn we de waarde van mensen en hun drijfveren uit het oog verloren. Het fundament van deze instrumentalisering is een sociaal-liberaal mens- en wereldbeeld dat er ten onrechte van uit gaat dat de mens een *homo economicus* is, of wel: een nutmaximaliserend wezen dat eerst en vooral zijn eigen belang nastreeft. Op basis van dat mensbeeld is de samenleving bestuurd met de foutieve veronderstelling dat objectieve criteria als nut, doelmatigheid en effectiviteit kunnen bepalen wat goed en fout is.

Dit nuttigheidsdenken is in alle maatschappelijke domeinen doorgedrongen, niet in de laatste plaats in de economie. Afgelopen decennia zijn we economische groei als een op zich staand doel gaan zien. Daarbij vatten we het economische systeem op als een autonome kracht die niet is te beïnvloeden en waaraan wij ons slechts lijdzaam kunnen aanpassen. De economie is zo dus teruggebracht tot een technische (instrumentele) exercitie waar vraag en aanbod op elkaar moeten worden afgestemd.

De onevenredig grote invloed van de koopkrachtmodellen van het Centraal Planbureau (CPB) op de politiek zijn daarvan een schrijnend voorbeeld. Het CPB erkent zelf als eerste dat het om theoretische modellen gaat die nooit volledig werkelijkheid worden. Maar de politiek is zich naar de koopkrachtplaatjes gaan gedragen als ware die een vaststaande realiteit. Het evenbeeld van een politiek die gericht is op

fictieve rekenmodellen, is een bedrijfsleven dat zich eenzijdig richt op winstmaximalisatie voor de korte termijn en waarbij de vraag wat iets kost of oplevert leidend is. De focus moet zich verplaatsen naar de *zin* en betekenis van ons handelen voor de lange termijn en de vraag wat voor ons van waarde is.

Overheidsorganisaties en instellingen met een publieke taak zoals scholen, wooncorporaties en zorginstellingen dragen inmiddels ook de last van het instrumentalisme. Bedrijfskundige taal als targets, input, output en *outcome* zijn gemeengoed in de gangen van scholen en ziekenhuizen. En die targets worden meestal geformuleerd in financiële of tijdseenheden en hoogst zelden in termen van aandacht voor de mensen voor wie deze organisaties uiteindelijk bestaan.

De ver doorgevoerde schaalvergroting die in veel van deze sectoren heeft plaatsgehad, is een treffend symptoom van het instrumentalisme. De overwegingen die aan de meeste fusies ten grondslag hebben gelegen zijn geformuleerd in instrumentele termen van efficiency en effectiviteit. Dat cliënten, scholieren, studenten, ouders, huurders en patiënten zich ontheemd zijn gaan voelen door de anonimiteit van de groot-schaligheid werd niet gevangen in een meetbare parameter en werd daarom vergeten.

Zelfs de per decreet afgekondigde participatiesamenleving wordt nu als instrument ingezet om beleidsdoelstellingen van de overheid en de politiek te kunnen realiseren, zoals bezuinigingen en het afstoten van taken. In de taal van politici is die instrumentele benadering onmiddellijk zichtbaar wanneer ze pleiten voor burgers die meer eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. Daarmee laten ze zien dat ze hun eigen be-

perkte liberale mensvisie – waarin in termen van markt, strijd en calculerende individuen wordt gedacht – ten onrechte op onze samenleving hebben geprojecteerd. Want mensen willen uit zichzelf al bijdragen, verantwoordelijkheid nemen en zorgen voor mensen om hen heen. Het is de taak van de politiek om hen daartoe in staat te stellen. Daarvoor is een andere politiek en overheid nodig. Niet één die pleit voor andere burgers, maar één die beseft dat burgers een andere overheid verwachten die mogelijk maakt en ruimte schept.

Het is dus hoog tijd voor een tegengeluid. Een verhaal dat in gaat tegen de reductie van de mens als instrument van de zogenaamd grote economische krachten en dat staat vóór de waarde en uniciteit van ieder mens; tegen de gerichtheid op winst voor de korte termijn en vóór aandacht voor de waarde voor de lange termijn; en tegen de anonimiteit van de grootschaligheid en vóór de verbondenheid van de menselijke maat.

De christendemocratie verzet zich vanuit haar oorsprong krachtig tegen elke vorm van instrumentalisering van mens, samenleving en politiek. Ze beschikt daarmee over de juiste ingrediënten om een krachtig tegengeluid te formuleren. In oktober 2015 viert het CDA zijn 35-jarig bestaan. De christendemocratie bestaat echter al aanzienlijk langer dan het CDA. Wanneer we rekenen vanaf 1879, het jaar dat de ARP als eerste politieke partij van Nederland en voorloper van het CDA werd opgericht, kan worden vastgesteld dat de christendemocratie al bijna anderhalve eeuw oud is. In die kleine honderdvijftig jaar is de christendemocratie op verschillende momenten steeds uitgedaagd zich tegen steeds nieuwe vor-

men van instrumentalisering te verzetten. Telkens weer wist de christendemocratie daarbij haar gedachtegoed en ideeën te actualiseren naar de relevante vragen van de tijd.

Dit pamflet laat zien dat de christendemocratie op een andere manier naar samenleving en politiek kijkt, een perspectief dat afrekent met de huidige instrumentalistische blik op mensen, de samenleving en de politiek. De beschrijving van de historie van de politieke filosofie van de christendemocratie in deel I laat zien dat twee pijlers steevast de christendemocratische politiek hebben gedragen: de overtuiging dat politiek moet steunen op (christelijke) waarden en uitgangspunten en de overtuiging dat mensen en hun sociale verbanden zelf de ruimte moeten krijgen om hun ambities en plannen te realiseren en problemen op te lossen. Uiteraard is aan die twee cruciale noties in de geschiedenis steeds op een verschillende manier invulling gegeven, passend bij de tijd en de vraagstukken van dat moment. Maar deze twee pijlers vormen ook de dragers van de christendemocratie in de éénentwintigste eeuw waarmee krachtig verweer kan worden gevoerd tegen de instrumentalisering van mensen, hun sociale verbanden en de samenleving.

Deel II betoogt dat de christendemocratie geen christelijke idealen aan een samenleving wil voorhouden, maar veeleer beoogt te laten zien wat de samenleving feitelijk bijeenhoudt. Christelijk geïnspireerde politiek zoals de christendemocratie moet daarom worden opgevat als een sociale praktijk van goed en vreedzaam samenleven met elkaar. Een politiek die inspiratie wil putten uit de christelijke traditie moet zich toelleggen op het aanwijzen van goede maatschappelijke prak-

tijken van goed en vreedzaam samenleven met elkaar en daarbij aansluiten, zonder ze over te willen nemen. En onder goed en vreedzaam samenleven kan dan eenvoudig worden verstaan dat mensen niet in een situatie mogen belanden waarin ze volkomen afhankelijk zijn van anderen, dat ze niet bedreigd mogen worden door instrumenteel of systemisch handelen, maar dat ze in vrijheid, verantwoordelijkheid en verbondenheid met anderen – ieder met zijn of haar eigen talenten en met respect voor alles wat hem of haar eigen is – de samenleving zelf vorm mogen geven. Christelijke politiek vindt in die zin niet eerst en vooral plaats in de parlementen, de provinciale staten en de vergaderzalen van de gemeenteraden, maar in de samenleving zelf.

Mensen kunnen én willen ook bijdragen. Deel III betoogt dat het in zichzelf waarde heeft als mensen dingen zelf doen, bijvoorbeeld omdat het daarmee van hen zelf wordt, mensen zich eigenaar voelen en daarmee betrokken zijn. Voor alle duidelijkheid: als mensen zaken zelf oppakken wil dat zeker niet zeggen dat het kwalitatief beter en goedkoper wordt, vaak zelfs niet. Maar ‘beter’ en ‘goedkoper’ zijn instrumentele waarden die niet de doorslag mogen geven. De christendemocratie vindt dat mensen en hun sociale verbanden zelf problemen kunnen oppakken en oplossen. Daarbij is het de taak van de overheid om het mogelijk te maken dat mensen verantwoordelijkheid kunnen nemen voor zichzelf, hun gezin, straat, wijk, gemeente, kerk, moskee of elk ander verband waar zij deel van uitmaken.

De twee pijlers van de christendemocratie, een politiek van waarden en ruimte aan de samenleving, komen samen in een oude theologische notie van Abraham Kuyper: *gemeene gratie*. Dat betekent letterlijk: algemene genade. Kuyper wilde daarmee aangeven dat er een vorm van genade is die het kwaad in de samenleving intoomt, zodat op aarde menselijk leven en samenleven mogelijk blijft. In die zin was het goede en het schone niet exclusief voorbehouden aan christenen; het heilige is juist ook terug te vinden in een samenleving waar mensen leven die zich niet laten leiden door christelijke noties of principes.

Hoewel Kuyper de *gemeene gratie* vooral theologisch duidde, heeft de betekenis ook politieke consequenties. Een politiek van waarden die ruimte wil geven aan de samenleving mag dan wellicht door de christelijke traditie zijn geïnspireerd, maar is zeker niet alleen van en voor christenen. Ook mensen die geen affiniteit hebben met het christendom kunnen zich herkennen in een politiek als sociale praktijk waarin mensen goed en vreedzaam samenleven. En zij kunnen eveneens het christendemocratische verweer tegen de tot instrument van de overheid verworden participatiesamenleving steunen. Bovendien kunnen zij zich met de christendemocratie keren tegen een instrumentele politiek die mensen reduceert tot pionnen in een spel van de markt of de overheid. Het alternatieve, christendemocratische verhaal van *een betrokken samenleving* met een dienstbare politiek die mensen in positie brengt om bij te dragen aan hun samenleving kan Nederland een ander aanzien geven.